

ZSUBRITS ATTILA

A kisgyerekek kötődésrendszerének alakulása

A pszichológiai tárgykapcsolati elméletek közé tartozik John Bowlby kötődéselmélete. Ennek a teóriának pedagógiai konzekvenciái is megfogalmazhatók. A tanulmányban a korai kötődéselmélet továbbgondolása során a kisgyermekkor társas érzelmi viszonyulásainak fontosabb ismérveit járjuk körül. A rendszerező megállapítások kiindulópontjául a kötődésrendszeri értelmezési keret szolgál. A hierarchikus kötődésrendszerbe az érzelmileg legközelebb álló személyek tartoznak, akikkel az életünk folyamán szoros érzelmi kapcsolatok szövődnek, olyan kölcsönös ragaszkodási kapcsolatok, amely kötődések élményei meghatározó szerepet játszanak személyiségünk formálódásában. Az érzelmileg legközelebb kerülő emberekkel létrejött kapcsolatok alakulása és tartalmi összetevőinek változása jól követhető a családon belüli közösségekben, valamint a korai nevelési intézményekben.

A kötődésrendszer meghatározása

A személyiségfejlődés összetett hatásrendszerek eredménye. Az örökletes és a környezeti tényezők nemcsak a szomatikus, a pszichikus, a kognitív funkciók fejlődésére fejtik ki hatásukat, hanem a szociális viselkedés megnyilvánulásaira is. (Cole – Cole, 2003)

A személyiségünk embertársainkkal szerveződött kapcsolatok rendszerében formálódik. Az egyes emberekkel átélt kapcsolatok élményei, érzelmi emléknymoi a személyiségfejlődés lényeges építőköveit jelentik. Az egyre bővülő társkapcsolati hálózaton belül igazán meghatározóvá válnak azok az emberek, akiknek az elérhetősége, személyes közelsége, érzelmi viszonyulása, a velük kialakított bensőséges kapcsolatok mindenki másnál többet jelentenek számunkra. Így a globális szociális kapcsolatrendszeren belül jól azonosíthatók az interperszonális kötődéseink.

Az érzelmileg fontos személyekké válást olyan tényezők befolyásolják, mint a visszavisszatérő találkozások, az együttesen átélt élmények, a közösen végzett tevékenységek. Hangsúlyosan a két egyén között szövődő érzelmi kapcsolat erősödése, amelynek leglényegesebb összetevőjeként a kölcsönös közeledési szándék és az érzelmi involválódás mértéke nevezhető meg. Jellemzően ezek a hatások idézik elő, hogy bizonyos emberekkel létrejött kapcsolataink meghatározóbbá válnak. Az említett feltételek egymást erősítő következménye eredményezheti a szorosabb érintkezések fontossá válását. A kapcsolatok fokozatos erősödése mellett ugyanakkor beszélhetünk a kapcsolatok összetartó erejének gyengüléséről is. Minden létrejött kapcsolat egyedi jelentőségű és megismételhetetlen szerveződést jelent az egyén számára.

A perszonális kötődési viszonyulás az emberi viselkedés szabályozásáért felelős érzelmi működésrendszer részét képezi, amelynek alapja a korai anya – gyermek kapcsolatban alakul ki, azonban a kötődés örökletes és a későbbi életkorokban fellelhető további komponensei is megtalálhatók. Mindazonáltal a kötődésemélet lehetőséget nyújt a korai kapcsolat értelmezésén túlmenően a személyiségfejlődés újabb és újabb életkori szakaszaira vonatkozó pedagógiai konzekvenciáinak, pedagógiaelméleti és gyakorlati pedagógiai következtetéseinek a továbbgondolására is (Láng, 2008; Nagy, 2000; Zsolnai, 2001).

Zajonc (2003) megállapítása szerint is a kötődés az interperszonális kapcsolatok alapvető komponenseként határozható meg, amelynek az érzelmi involválódás az alapja. A vonzódás fogalma a közeledési szándékot jelzi, míg maga a kötődés inkább a ragaszkodás emocionális intenzitására utal. A kapcsolati irányultság, a kölcsönösség mértéke, a kapcsolatokban előforduló kötődési érzések, kötődési motívumok szintén további összetevőit alkotják az érzelmi relációknak (Nagy, 1997; Zsolnai, 2001; Zsubrits, 2007; 2011a; 2011b).

A fejlődés során létrejött újabb és újabb kötődési kapcsolataink rendszerbe sorolhatók (Bretherton – Munholland, 1999). A hierarchikus kötődésrendszeren belül az elsődleges kötődési személynek van sorsdöntő szerepe, akit követően a további személyekhez fűződő ragaszkodások az érzelmi fontosságukat tekintve rangsorolhatók. Az édesanyával átélt emocionális viszonyulás belső reprezentációja a további embertársakkal kialakult kapcsolati szerveződések kiindulópontjának tekinthető, amely döntően befolyásolja a későbbi életkorok kapcsolatait.

A kötődési kapcsolatrendszer egyes szereplői külön-külön is lényeges társulási, kötődési igényt elégítenek ki, de az aktuális kötődési hálózat tagjainak együttese valószínűsíthetően olyan folyamatosan mozgásban lévő szükségletmátrix is érint, amelynek érvényesülése ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül. Ez a komplex erőter azt eredményezheti, hogy az egyén alkalmazkodásával különböző számú, célszemélyű, mélységű, irányú, és különféle motivációval rendelkező kapcsolatok átélését igyekszik megtalálni és újakat teremteni. Ennek háttérében a családban kialakult ilyen irányú érzelmi igények is szerepet játszanak. Az elsődleges családi kötődésrendszerben átélt tapasztalatok az életkor előrehaladásával formálják a társulási igényeket, a kötődési viselkedést, de nyilván a további szocializálódási körülmények, fejlődési feladatok szintén befolyásolják azt. Az életkori szakaszok mentén eltérő kötődésrendszer típusokkal is találkozhatunk.

Rutter (1989) megállapítása szerint az egyén közeli kapcsolatrendszerében az elsődleges gondozóhoz kötődés általános jellege megegyezik a kötődésrendszer további személyekhez kötődés általános sajátosságaival. Ugyanakkor a különböző emberekhez fűződő kapcsolatok

összetevőiben mégiscsak lehetnek különbségek. Ugyanígy az aktuális kötődésrendszer szereplőinek számában és rangsorában. Mindazonáltal körvonalazhatók azok a sajátosságok, amelyek alapján általánosításokat fogalmazhatunk meg az egyes személyiségfejlődési periódusokra, illetve az elkülöníthető intézményes nevelési időszakokra vonatkozóan.

Intrauterin kötődés

A prenatális fejlődés az élet folyamatának olyan lényeges kezdeti szakaszának tekinthető, amely nem választható el a következő életszakaszok eseményeitől, azokkal szoros kapcsolatban áll. Kutatási eredmények sora igazolja a külvilág és a méhen belüli élet közötti kölcsönhatás létezését. A személyiségfejlődési kontinuitásban megtalálhatók a legkorábbi kötődési élmények, amelyek egyrészt a fejlődő magzatban emléklenyomatokat eredményeznek, másrészt a várandós kismama viszonyulásában realizálódnak. A babáját váró anya szubjektív érzései, gondolatai meghatározó módon járulnak hozzá a kötődés alakulásához. Az ő pszichikumában – a fizikai fogantatással párhuzamosan – végbemegy egy lelki értelemben vett fogantatás is. Ebben a folyamatban nagyon sok tudatos és tudattalan összetevő játszhat szerepet, amelyek együttesen eredményezik a méhen belül növekvő baba folyamatos elfogadását, a hozzá fűződő érzések erősödését. De az adott családi közösség tagjainak várakozásai szintén fontosak lehetnek, és a babát váró teljes interperszonális kapcsolatrendszer hatást fejt ki. (*Hidas – Raffai – Vollner, 2002; Raffai, 2000*)

Más vizsgálati eredmények azt is megerősítik, hogy az intrauterin kötődés alakulásában az anya magzatának erősebb mozgásaira adott érzelmi viszonyulásaitól kezdve határozható meg az az időszak, ahonnan számítva jelentőssé válik a legkorábbi kapcsolat erősödése (*Stocker – Hargitai, 2007*).

Kismamákkal felvett kötődési interjúk eredményei továbbá azt is jelzik, hogy az édesanya kötődési képessége nagymértékben befolyásolja az újszülött kötődési minőségét, és a biztosan kötődő szülőknek nagyobb valószínűséggel fog biztonságosan kötődő gyereke születni (*Fonagy – Steele – Steele, 1991*). Az intergenerációs hatás alapja a „mentalizációs” készség megléte, amely azt eredményezi, hogy az egyén érzések, szándékok, vágyak mentén tudja értelmezni a fontos személyekhez fűződő kapcsolatát. Ez a humán „naív tudatelmélet” (*Dennett idézi Fonagy – Target, 2005*) teszi lehetővé a szociális viselkedés mentális állapotok figyelembevételével történő előrejelzését és értelmezését. Így a mentalizációs képesség megléte a vizsgálatok adatai szerint a biztonságos csecsemő – anya kötődés lényeges indikátorának tekinthető (*Fonagy – Target, 2005*).

Az „anya – magzat kapcsolatanalízis” módszerének köszönhetően pedig olyan eredmények is igazoltak, amelyek szerint nemcsak szorosabbá fűzhető ez a nagyon korai kapcsolat, de terápiás hatású beavatkozások irányvonalai is kijelölhetők (*Raffai, 1997*). Az eljárás olyan lehetőségeket tartalmaz, amely serkenti az édesanya magzatához kapcsolódó pozitív viszonyulását.

Bowlby kötődéselmélete

A pszichológiai tárgykapcsolati elméletek közül John Bowlby kötődéselméleti koncepciója alapvetően etológiai indíttatású. De az etológiai megközelítésen túl olyan tudományterületek eredményei is helyet kapnak az elméletben, mint a vezérléselmélet, az evolúciós pszichológia, a kognitív pszichológia, a fejlődépszichológia vagy a pszichoanalízis. Mindezekkel együtt olyan személyiségfejlődési elméletként is értelmezhető, amelynek nevelés-lélektani alkalmazási konzekvenciái is meghatározhatóak.

A korai kötődéselmélet részletezi a megfelelő anya – gyermek kapcsolat komponenseit, de érinti a rövidebb ideig tartó és a hosszabb ideig fennálló szülői depriváció konzekvenciáit (*Bowlby, 1969/1982; 1973; 1980*). Az elmélet rávilágít arra, hogy a csecsemő örökletes kötődési hajlammal jön a világra, továbbá hogy a kisgyermeket gondozó elsődleges személy megfelelő viszonyulása létfontosságú az egészséges személyiségfejlődés szempontjából. A szülő viselkedésében az újszülött életben maradását szolgáló alapvető biológiai folyamatok támogatásán túl hangsúlyozottan kell, hogy megjelenjenek a kisbaba emocionális, biztonság iránti igényének kielégítésére irányuló szándékok. A rendezetlen családi viszonyok, a nem megfelelő anyai magatartás, az érzelmi elhanyagolás, vagy az anyától való korai elszakadás az anya – gyermek kapcsolat zavarát idézi elő, és olyan kötődési anomáliákat okozhat, amelynek súlyosabb esetben, a későbbiekben antiszociális viselkedés vagy tartós érzelmi elköteleződésre való képtelenség is a következménye lehet (*Zilberstein, 2006*).

Az elsődleges személyhez történő kötődés alakulása, a kisgyermek viselkedésében manifesztálódó folyamat lényegében a következő fejlődési szakaszokra osztható (*Bowlby, 1969/1982*). Első időszakban a csecsemő nem tud még különbséget tenni a körülötte lévő személyek között, majd egyre inkább érzékelhető az édesanya személyének preferálása. Ezután pedig stabilizálódik szoros összetartozásuk.

A kötődési viselkedés egy másik személy közelségének a keresését és a kapcsolat fenntartásának a szándékát jelenti. Ez a belső motivációval rendelkező alapvető túlélési viselkedés biztosítja a gondozó személlyel történő optimális fizikai távolság kialakítását. A

tényleges fizikai közelségkeresés fokozatosan kiegészül a közelség átélésének az érzésével. Ha a kisgyermek kellemetlenül érzi magát, nélkülözi a számára fontos személy jelenlétét, aktiválódni kezd a kereső magatartás és igyekszik gondozójával szorosabbra fűzni a kapcsolatot, amely ismételten biztosíthatja a kisgyermek kiegyensúlyozott állapotát, a biztonság érzését.

Az anya és gyermeke közötti elsődleges kötődési kapcsolat alakulásában a szociális szignáloknak, a nonverbális jelzéseknek van kulcsszerepe. De a kisbaba anyatejjel történő táplálása alapvetően olyan szoros fizikai és lelki kontaktust eredményez, amely mindennél jobban elmélyítheti kettőjük érzelmi kapcsolatát. Kisgyermekkortól pedig a gyermek igényeit figyelembe vevő kommunikációs helyzetek, valamint a közösen átélt tevékenységek élményei ugyancsak támogatják a szülő – gyermek kapcsolat egészséges fejlődésének irányát.

Négy fontos viselkedéses mozzanat található meg a kötődési folyamatban: a szorongás kötődést erősítő hatása, a kötődés explorációt támogató hatása, a kötődés szorongást csökkentő hatása, a kötődést biztosító felnőttől való távolodás szeparációs szorongást keltő hatása (Rutter, 1989). A kapcsolati kötődés enyhíti a csecsemő szorongását, és fokozza a biztonságérzetét. A kialakult kötődési képesség biztosíthatja a külvilág minél sikeresebb megismerésének lehetőségét. Az exploráció és a tanulás mellett a kedvező társulási viselkedés háttérben szintén a szükséges mértékben aktiválható kötődési rendszer működése fedezhető fel.

Bowlby maga is a szülő optimális mértékű elérhetőségét és megfelelő színvonalú válaszkészségét tartotta a legfontosabbnak. Az egyéni igényekhez igazodó rendelkezésre állás biztosítja azt, hogy a kisgyermekben kialakuljon a fontos másik személy elérhetőségére szerveződő pozitív tapasztalatok belső reprezentációja. A kötődési élmények belső munkamodellje eredményezi a kötődési viselkedést. A kötődést biztosító személy kiszámítható elérhetősége, válaszkészsége és elfogadása a biztonságos kötődés kialakulásához vezet, míg a kiszámíthatatlanság, az elfogadás hiánya a bizonytalan kötődéshez (Ainsworth *et al.*, 1978). Ha a kisgyermek elfogadási szükségletei nem érvényesülnek, olyan munkamodellt alakít ki, amely tartalmazza a kedvezőtlen viszonyulási jellemzőket. Az interiorizálódott korai interakciós élmények, a munkamódok meghatározó jelentőségűek a későbbi kapcsolat alakulásában, illetve a más személyekhez fűződő kapcsolatok tekintetében.

A laboratóriumi vizsgálati helyzetben (Strange Situation) mért eredmények igazolják a csecsemők eltérő kötődési típusait (*i.m.*). A kisgyerekek édesanyjuktól történő elválasztásra adott reagálása, koherens viselkedési stratégiája alapján megkülönböztethetünk biztosan kötődő, bizonytalanul/szorogóan elkerülő és bizonytalanul/szorogóan ellenálló kötődési

mintázatok. A szeparációs helyzethez történő nagyon ambivalens viszonyulás pedig dezorientált/dezorganizált, inkohereus kötődési viselkedésre utal (*Main – Solomon, 1986*). A kötődési mintázatok életkori kontinuitása mellett érvelő kutatási adatok egyértelműen bizonyítják a korai kapcsolati élmények determináló szerepét (*Bowlby, 2009*).

Családon belüli kapcsolatok

A családi kapcsolatrendszerben az édesanyát követően az édesapával, a testvérekkel, illetve a nagyszülőkkel létrejött kapcsolatok kerülhetnek az elemzés fókuszába.

Az apa melletti elköteleződés azonos formában történik, mint az anyához fűződő kapcsolatban. Általában hasonló intervallum alatt alakul ki, vagy egy kicsit később. A kötődés alakulásának folyamatát legmeghatározóbban az együtt eltöltött idő mennyisége befolyásolja. Az apák elérhetősége megegyezően az anyák viselkedésével érzelmi támogatást, biztonságos bázist jelent kezdetben. Az „idegen helyzet” vizsgálatok bebizonyították, hogy a csecsemő az apa jelenlétére, illetve távollétére hasonló módon reagál, mint az anyáéra (*Cole – Cole, 2003*). Más kutatási eredmények azt is kimutatták, hogy a két szülőhöz való kötődés alakulásában kétéves kort követően kifejezettebben érzékelhető a nemi különbségek szerepe, a fiúk ekkortól az apát részesítik inkább előnyben a választásoknál, a lányok pedig az anyát (*Vajda – Kósa, 2005*). Majd ötéves kor körül az is megfigyelhető, hogy átmenetileg felerősödik a gyerekek ellenkező nemű szüleikhez fűződő vonzalma. A kisgyermek – apa kapcsolat a gondozási feladatok mellett együttes játékokra ad lehetőséget, amely örömforrást és izgalomfokozó élményt jelent a gyermek számára. További kapcsolatuk alakulását a gyermek neme, életkora, a testvérek száma, illetve más egyéb tényezők befolyásolják.

A szülők mellett a testvérekkel is bensőséges kapcsolatok szövődnek. A testvérek közötti kötődés erősségét a következők befolyásolják: a kapcsolat érzelmi atmoszférája, a személyes tulajdonságok és a szülőkhöz fűződő viszony (*Feuer, 1988*). Az érzelmi kontaktus az együttnevelkedés során végig intenzív marad, sőt a felnőttkorban is fontos támpontot jelent. Az idősebb testvér olykor elsődleges kötődési személyé is válhat. A testvérek között gyakran előforduló jelenség a féltékenységek és a rivalizálás. Fontos referenciaként szolgálnak egymás számára. Az azonosulás mellett azonban megfigyelhető a deidentifikáció jelensége, amikor ellentétes tulajdonságokat alakítanak ki az elkülönülés jelzésére. A korban közelebb álló és azonos nemű testvérek rivalizálása erőteljesebb lehet. Ugyanakkor ikreknél és közeli életkorú testvéreknél gyakran megfigyelhető a nagyon szoros érzelmi kapcsolat, valamint ezzel párhuzamosan a szülőkkel kialakított kötelék gyengülése. Az azonos nemű testvérek egymás

között gyakrabban folytatnak pozitív interakciót, mint az ellenkező neműek (Dunn, 1990). A kortársakhoz viszonyítva a testvéri kapcsolatokban ritkábban fordulnak elő interakciós események, de azok mélysége, intenzitása sokkal erőteljesebb. Ezt támasztja alá annak a felmérésnek az eredménye is, amelyből az derül ki, hogy a testvérekhez kötődés indokai között a szeretet érzése fordul elő jellemzőbben, míg a kortársakhoz fűződő kapcsolatokban a kölcsönös rokonszenv (Zsolnai, 1987). Egy másik vizsgálatban ehhez hasonlóan ugyancsak azt láthatjuk, hogy előfordulási gyakorisági sorrend szerint a következő érzéseket nevezték meg a pubertás fiatalok: a testvérek közötti kötődésben a szeretetet, a bizalmat, a tiszteletet, a barátság érzését; míg a barátkozásoknál a barátság érzését, a szeretetet, a bizalmat, a tiszteletet és a szimpátia érzését (Zsubrits, 2008).

Minden gyermeknek a testvérsorban elfoglalt pozíciójából adódóan sajátos szociálpszichológiai helyzete van a családban, amely eltérő személyiségfejlődést eredményez (Adler, 1990). Egyes vizsgálatok adatai szerint a fiú elsőszülöttek szociálisabbak, de agresszívebbek és a későbbiekben több magatartási problémával rendelkeznek, mint a fiatalabb testvérek. Az elsőszülött lányok viszont engedelmesebbek, szociálisan felelősebbek, mint a később születettek. A fiatalabb lánytestvéreknek ugyanakkor jobb az elfogadottsága a gyerektársak körében, mint az elsőszülötteknek vagy az egykéknek (Vajda, 1999).

A nagyszülők szintén hatással vannak a gyerekek személyiségének alakulására. Gyakran a gondozási-nevelési feladatokban is részt vállalnak. A vizsgálatok eredményei szerint is az unokák a nagyszülőkkel általában intenzív és meleg érzelmi kapcsolatot építenek ki, amelynek alakulásában itt is a találkozások rendszeressége játssza a döntő szerepet. A nagyszülők és az unokák kapcsolata függ az unokák életkorától. A nagymamáknak inkább a kisebb gyerekekkel van szorosabb kapcsolatuk, míg a nagyapáknak a nagyobbakkal. (Vajda – Kósa, 2005) A gyerekek szüleikhez fűződő vonzalmukat leggyakrabban azzal indokolják, hogy gondoskodnak róluk, ellátják őket, szeretik őket, segítséget nyújtanak, ha bajban vannak, és megbízhatnak bennük. A nagyszülőktől viszont a túlzott engedékenységet és a kényeztetést várják el (Zsolnai, 1989).

A bölcsődébe járó kisgyerekek közeli kapcsolatai

A korai nevelési intézményeknek arra kell törekedniük, hogy minél jobban a családi élet biztonságos, bensőséges, meleg, szeretetteljes környezetét tudják kiegészíteni. A kutatási eredmények azt igazolják, hogy a csecsemő megfelelő minőségű bölcsődei gondozásanevelése nem károsítja a szülő – gyerek kapcsolat biztonságát (Vajda – Kósa, 2005). De arra

is vannak bizonyítékok, hogy a 12 hónapos kor előtt bölcsődébe adott kisgyerekeknél megnövekszik az elkerülő kötődés kialakulásának kockázata. A kultúrközi különbségeket és a napközbeni gondozás hatásait vizsgáló kutatások tanúsága szerint mind az anya, mind pedig a csecsemő viselkedését rengeteg tényező befolyásolja, amelyek meghatározóak a köztük kialakult kapcsolat szempontjából (*Cole – Cole, 2003*).

A bölcsődei élet alatt kitüntetett helyen szerepel az a kisgyermeknevelő, akinek személyes elérhetőségének lehetősége egyre hosszabb időre kiegészül az anya jelenlétével. A gondozónő és kisgyermek egymáshoz közeledését segíti elő a szülővel történő fokozatos beszoktatás és a saját gondozónő-rendszer működése. A beszoktatás körülménye a gyermek eltérő egyéni igényeihez igazodik, és általában egy-két hétig tart. Ez alatt a szülő biztonságot adó jelenlétének fokozatos elhagyásával párhuzamosan a kisgyermek adaptálódik az új társas és tárgyi környezethez. Leglényegesebb változásként pedig elfogadja a gondozónő személyét, és érzelmileg kötődni kezd hozzá. Ugyanakkor a beszoktatás alatti viselkedési megnyilvánulások bizonyos időszakokban újra felelevenedhetnek. Például a hosszabb ideig elhúzódó otthoni tartózkodást követően.

A gyermek – gondozónő kapcsolat alakulásában itt is több tényező játszik szerepet. A korai kötődési tapasztalatok, a családtagokkal kialakított kapcsolatok élményei, vagy a nemi különbségekből adódó eltérések okozhatnak többek között változást. Ugyanakkor fontos azt is aláhúzni, hogy ennek az első gondozási-nevelési kapcsolatnak a tapasztalatai előrevetíthetik a későbbi intézmények nevelési-oktatási folyamatának a sikerét. A bölcsődébe történő eredményes beszoktatás, az új közösséghez tartozás érzése a későbbiekben biztosabbá teheti részint a beilleszkedést az új intézményekbe, részint pedig a viszonyulást az új pedagógusokhoz és gyerektársakhoz.

A gondozónővel kialakult kapcsolat mellett természetesen az intézményben dolgozó további felnőttek szintén érzelmileg fontossá válhatnak a kisgyerekek számára. A velük átélt élményeket ugyancsak a rendszeresen visszatérő találkozások táplálják.

A bölcsődébe járással az azonos korú kisgyerekekkel szerveződő társkapcsolatokban kisebb változások figyelhetők meg. A családi élethelyzetek a különféle informális találkozásokkal már lehetőséget nyújtanak a szimmetrikus relációjú kortárskapcsolatok átélésére, de elsődlegesen ebben az életkorban még a felnőttekhez fűződő ragaszkodás a meghatározó. A kutatási adatok ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy bölcsődei közösségben az egyévesek már jobban érdeklődhetnek egymás iránt (*Vajda, 1999*). A nagyobbak körében pedig rövid ideig tartó kezdetleges csoportosulások is megfigyelhetők. Az egymás mellett játszó gyerekekre először a versengés, majd a közeledés igénye jellemző.

Találkozhatunk párokkal, lehetnek népszerűbb és kevésbé népszerű gyerekek. Ugyanakkor a társkapcsolatok formációi az óvodáskortól mutatnak színesebb képet.

Az óvodáskorú gyerekek kötődései

Óvodáskorban a gyerekek közeli kapcsolatrendszerében új felnőttek és új gyerektársak jelennek meg. Az óvodában a bölcsődei élethez hasonlóan szoros kapcsolatok alakulhatnak ki az óvónővel, a rendszeresen látott felnőttekkel és a gyerektársakkal. A felnőttekhez kötődés mellett a kortársakkal szerveződő relációk is most már jóval fontosabbá válnak. Ugyanakkor a kötődés alapvető funkcióját jelentő biztonság érzését, a védelmet, a segítségnyújtást, az érzelmi támaszt még mindig a szülők vagy az elérhető felnőttek biztosíthatják. Az idősebb korú gyerektársak csak átmenetileg kerülhetnek ebbe a szerepkörbe.

Az ide vonatkozó empirikus vizsgálatok eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy az elsődleges személyhez fűződő érzelmi kapcsolat élménye meghatározza a gyerekek későbbi szociális helyzetét. A biztonságosan kötődő csecsemők az óvodáskorban jobb társas kapcsolatokat tudnak kialakítani mind a kortársaikkal, mind pedig a nevelőikkel (*N. Kollár – Szabó, 2004*). Aktívabbak és általában kezdeményezőbbek. Nagy tanulási kedvvel és hatékonysággal jellemezhetők, önállóak, jól kooperálnak. A feladatmegoldásukat kitartás, lelkesedés és segítségkérés jellemzi. Sikertelenség esetén nem adják egyből fel, újból próbálkoznak. Ezzel szemben az elkerülő gyerekek visszahúzódóbbak, elszigeteltebbek és ellenségeskedőbbek lehetnek. Új helyzetekben bátortalanabbak, tehetlenebbnek érzik magukat, hamar feladják a küzdelmet, és ritkán kérnek segítséget. Általában gyengébb kommunikációs készséggel rendelkeznek. A bizonytalan, ambivalens kötődésű gyerekek társas viselkedését pedig feszültség jellemzi, valamint az is megfigyelhető, hogy visszatérően igyekeznek felhívni magukra a figyelmet. Nem kezdeményeznek, de gyakran erősebb mértékű tolakodás érzékelhető náluk. Könnyen frusztrálhatók, feladathelyzetben hamar dühössé válnak, és sikertelenségüket elkerülhetetlennek látják. Egy hazai vizsgálatban is azt találták, hogy a biztosan kötődő óvodások csoportjukban népszerűbbek voltak, és több baráti kapcsolattal rendelkeztek, míg a kötődési jellemzőkben alacsony értéket elért gyerekek nem tartoztak a kedvelt társak közé (*Inántszy-P. – Máth, 2004*).

Ezek az eredmények egyértelműen azt támasztják alá, hogy az édesanyával való kapcsolatban kialakult biztos kötődés az új tapasztalatszerzéssel, a feladatmegoldással és a társas hatékonysággal kapcsolatos helyzetekben eredményes viszonyulást valószínűsít. A korai belső munkamódoknak megfelelően a gyerekek a környezethez és önmagukhoz való

viszonyulásukkal, jellegzetes magatartásukkal újra és újra megerősítik addigi helyzetüket. Ráadásul a segítő tapasztalatokat nélkülöző gyerekek kevesebb személyes kontaktust és kommunikációs helyzetet élnek meg, így lehet az, hogy gyengébb szintű kommunikációs készséggel rendelkeznek. Ugyanakkor a korai kötődés minősége mellett a szülő későbbi viszonyulása is befolyásolja a szociális képességeket, hiszen nagyon valószínű, hogy a szülő hasonló módon fordul gyermekéhez a további időszakban is. (N. Kollár – Szabó, 2004)

A bölcsődei élethez hasonlóan az óvodában is a nevelőkhöz fűződő kapcsolatok nagy jelentőséggel bírnak, a pedagógussal kialakult kötődési viszonyulás milyenségét a gyermek családban szerzett tapasztalatai hasonlóan befolyásolják. Ugyanakkor az óvodapedagógus magatartása szintén sorsdöntő.

Megnevezhetünk érzelmi közeledéseket támogató és hátráltató tényezőket. Az óvodapedagógusok akkor támogatják a gyerekek társulási fejlődését, ha akceptálják az eltérő társulási igényeket, tiszteletben tartják a kölcsönös választásokat, és igyekeznek minél barátságosabb légkört kialakítani a csoportjukban. De lényeges a felnőtt szerepe abban is, hogy kiszámítható jelenlétével igazodni tud a kisgyerekek személyes érzelmi biztonság iránti igényéhez. A gondozási-nevelési feladatok ellátásakor az együttesen végzett tevékenységek során, és az adódó kommunikációs helyzetekben egyaránt nyomon követhetők az óvónő és a gyerekek kölcsönös kapcsolatának alakulását meghatározó tartalmi összetevők.

Az *Óvodai nevelés országos alapprogramja* (1996) a kapcsolatok alakulására vonatkozóan a következőket határozza meg: „...szükséges, hogy...az óvodapedagógus – gyermek, gyermek – gyermek kapcsolatot pozitív érzelmi töltés jellemezze;... az óvoda teremtsen lehetőséget arra, hogy a gyermek kielégíthesse társas szükségleteit... A szocializáció szempontjából különös jelentőségű a közös élményekre épülő közös tevékenység gyakorlása...” (6–7.).

A pedagógus–gyerek kapcsolat alakulására nézve a pedagógus személyiségének pedagógiai lélektani vizsgálatai szerint meghatározható személyiségvonásoknak lehet pozitív hatása. Három jellemzőt tart lényegesnek Carl Rogers (1983): a kongruens magatartást, a feltétel nélküli elfogadást és az empátiát. A kongruens viselkedés hitelességet jelent, olyan őszinte viszonyulást, ahol a nevelő nem bújlik megszilárdult szerepek mögé, hanem felvállalja szubjektív világát: érzéseit, gondolatait. A gyermekek tisztelete, szeretete és az empátia együttesen biztosíthatja a nevelő és gyermek személyes kapcsolatának fejlődését. Vekerdy Tamás (2001) a korai nevelésben szintén a gyerekközpontúságot és a gyerekszeretetet tartja a legmeghatározóbbnak. Hermann Alice (1982) ugyancsak olyan személyiségtulajdonságokat nevez meg, mint az empátia, a bizalom, a gyermek iránti tisztelet és a gyermekszeretet,

aminek következtében a növekvő gyermekben kialakulhat a világ elfogadásának és a világ megszeretésének igénye.

A pedagógiai szakirodalom gyűjtőfogalomként a „pedagógiai kapcsolat” kifejezést használja a nevelő és nevelt közt fennálló személyközi kapcsolat leírására (*Kron, 1997*). A pedagógiai kapcsolat értelmezései között a nevelési viszony inkább a szerepviselkedésen túlmutató közvetlenebb viszonyulásra utal.

A pedagógiai tevékenység, a pedagógus és a gyermek személyisége, valamint az aktuális szituáció egyéb elemei módosíthatják a pedagógiai kapcsolat aszimmetrikus mivoltát, és a részt vevő felek érzelmileg közelebb kerülhetnek egymáshoz. A nevelési-oktatási folyamat során a szimmetrikus viszonyulások kiegészíthetik az aszimmetrikus helyzeteket (*Trencsényi, 1988*). Ez a viszonyulási jellegzetesség jelentősebben tetten érhető az óvónő gyerekekkel való foglalkozásaiban.

A pedagógiai kötődés alapját a kölcsönös bizalom képezi. A pedagógus gyerekekhez fűződő magatartásában megjelenik a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés: védelmezés, támasznyújtás, segítségnyújtás. A gyerekek részéről pedig a tiszteletadás és az érzelmi ragaszkodás (*Zsolnai, 2001*). A szeretettel és hivatástudattal végzett óvodapedagógiai tevékenységekben mindenekelőtt a kisgyerekek nevelésének, érzelmi életének gazdagítása, személyiségfejlődésének eredményes támogatása fedezhető fel, amelynek háttérben megtalálhatók az őszinte, bensőségebb kapcsolatok.

Az életkor meghatározó szerepet játszik a pedagógiai kapcsolat alakulásában. Az érzelmeknek legszembetűnőbb módon kisgyermekkorban, óvodáskorban és kisiskoláskorban van meghatározó jelentősége. Kezdetben a gondozói-nevelői feladatok ellátásának sikerességét, majd pedig az iskolába lépéstől a gyerekek nevelési-tanítási folyamatának eredményességét segíti elő a felnőtt és gyermek között alakuló személyes érzelmi kötelék. A kapcsolat alakulásában sokféle befolyásoló tényező megtalálható. A korai kötődési élményektől kezdve a pedagógiai helyzetekhez társuló személyészlelési és elvárás folyamatok hatásain keresztül egészen a pedagógus saját korábbi tanáraihoz fűződő kapcsolatainak különböző emlékéig.

Az óvónővel létrejött szorosabb kapcsolat mellett a gyerektársak között erősödő érzelmi kötelékek szintén lényeges összetevőjét képezik a kisgyerekek alakuló kötődésrendszerének. Az óvodai társulások még nagyon képlékenyek. Rendszerint a gyerekek önálló kezdeményezéseiből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően változnak. A másokkal átélt együttlét, együttes cselekvés mindig olyan többlettel jár, amit csak a másik személyhez tartozás idézhet elő, mint Mérei Ferenc írja nagyon szépen:

„Az együttesen átélt élményeknek nagyobb a hőfoka, fokozott az indulati színezete, s ha felidézzük őket... érzelmileg árnyaltabbak, tartalmilag gazdagabbak, mint a magányosan átélt helyzetek emléknymai.” (*Mérei – V. Binet, 1970/1993:138.*)

A felnőtt – gyerek kapcsolat egyenlőtlen, aszimmetrikus relációjával szemben már itt az óvodában lényeges tapasztalatokat szerzünk a gyerektársakkal végzett tevékenységek során, az egyenrangúságon alapuló szimmetrikus viszonyokról. Ezekben a kapcsolatokban a gyerekek közvetlenül megtapasztalhatják a helyzetek kölcsönösen formálhatóságának lehetőségét, a beavatkozások következményeit. Előfordulhat, hogy a kisgyermek valamelyik társával kapcsolatban egyidejűleg éli át a vonzódás és a taszítás ellentmondásos érzését. De nem ritka az sem, amikor az egyoldalú erős érzelmi vonzalom mások zaklatásáig fajul. Érdekes jelenség a fantáziabarát kitalálása, amely által a magányosság érzése átmenetileg a képzeleti világban kompenzálódhat. (*Ranschburg, 2003*)

Az érzelmi viszonyulások szerveződésében a térbeli közelség, a találkozások gyakorisága, a fizikai külső, a hasonlóságok, valamint az egyéni képességek, és a kompetencia játszhat szerepet. Óvodáskorban elsősorban a külső tulajdonságok és az aktuális érdekek meghatározóak. Olykor a kölcsönös ajándékozás fedezhető fel a barátságok létrejöttében. A fiúknál jobban érvényesül a fizikai képességek, az ügyesség vagy a bátorság. Ezzel szemben a lányoknál inkább a külső megjelenésnek, a szépségnek van jelentősége.

Egy összehasonlító vizsgálat eredménye azt erősítette meg, hogy a 6 évesek már sokkal differenciáltabban jellemzik rokonszenvi választásaikat (*Ferincz, 2007*). A kisebbeknél megfigyelhető okok mellett a nagycsoportosok olyan további indokokat soroltak fel, mint a szeretet, a védelmezés vagy a segítségadás. A személyiségtulajdonságokon túl megjelentek a képességekre és az akarati összetevőkre utalások is. Érzéseiket szintén árnyaltabban fogalmazták meg (például: azért őt választottam „mert mindig átölel”, „ha szomorú vagyok megvigasztal”, „mert mióta megismertem, ő a legaranyosabb”). Az idősebbeknél az együttes játéktevékenységet követően a barátság szerepelt a leggyakrabban előforduló motívumok között.

Egy érdekes kutatásban a korai proszociális magatartást is vizsgálták, és többek között arra az eredményre jutottak a szakemberek, hogy az óvodások adakozási segítő magatartását az életkori emocionális-kognitív változásokkal párhuzamosan a csoportban elfoglalt érzelmi helyzet is befolyásolja. Azok a gyerekek, akik több baráttal rendelkeztek, inkább mutatkoztak jószívűnek, adakozónak és nagyobb önbizalomról árulkodtak. Ezzel szemben a magányos gyerekek bizalmatlanabbnak tündek, és alacsonyabb önbizalommal rendelkeztek. (*Inántsy-P. J., 2010*)

A barátságok fejlődésében az óvodáskortól kezdődően az alábbi fontosabb szakaszokat különíthetjük el (Ranschburg, 2003): /1/ rövid ideig tartó játszótársi viszony, /2/ egyoldalú viszonyulás, /3/ törékeny kapcsolat, /4/ tartósabb kapcsolat. A rendszeresen visszatérő szervezett események kedveznek a magányosan végzett tevékenység mellett a rövid ideig tartó és váltakozó intenzitású együttes játéknak. Ezt követően az egocentrikus világlátásnak köszönhetően egyoldalú igények, kívánságok és vágyak táplálják a képlékeny barátságokat. A határozottabb mértékű kölcsönösség általában 6–9 éves korban kezd megjelenni, amikor az egymáshoz igazodó alkalmazkodás, erősebb elköteleződés fokozatosan átélhető módon nagyobb előnyökhöz vezet.

A soron következő életszakaszban további személyekkel bővül a kötődésrendszer struktúrája. A kisiskolás gyerekek az óvodai társakkal szövődő kapcsolatok élményeit az újabb barátságokban tudják folytatni, míg az óvónőkhöz fűződő érzéseiket az iskolai pedagógusokkal kialakult kapcsolatokban találhatják meg és élhetik tovább.

IRODALOM

- Adler, A. (1990): *Emberismeret*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., Wall, S. (1978): *Patterns of attachment. A psychological study of strange situation*. Hillsdale, N J, Lawrence Erlbaum.
- Bowlby, J. (1969/1982): *Attachment and Loss I. Attachment*. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (1973): *Attachment and Loss II. Separation. Anxiety and Anger*. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (1980): *Attachment and Loss III. Loss. Sadness and Depression*. Basic Books, New York.
- Bowlby, J. (2009): *A biztos bázis*. Animula Kiadó, Budapest.
- Bretherton, K., Munholland, K.A. (1999): Internal working models in attachment. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.): *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*. Guilford, New York, 89-114.
- Cole, M., Cole, S.R. (2003): *Fejlesztépszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dunn, J. (1990): *Testvérek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Erikson, E.H.(2002): *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ferincz Nóra (2007): *Az óvodáskorú gyerekek társas kapcsolatai*. Szakdolgozat. Kézirat. NyME BEPK, Sopron.
- Feuer Mária (1988): A testvérkapcsolatok jelentősége. *Család, gyermek, ifjúság* 1988/2. 30-33.

- Fonagy, P., Steele, H., Steele, M. (1991): Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant – mother attachment at one year of age. *Child Development* 62. 891-905.
- Fonagy, P., Target, M. (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hermann Alice (1982): *Emberre nevelés*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hidas György, Raffai Jenő, Vollner Judit (2002): *Lelki köldökszinór. Beszélgetek a kisbabámmal*. Válasz Könyvkiadó, Budapest.
- Inántszy-Papp Judit, Máth János (2004): A szülőkhöz való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok. *Magyar Pszichológiai Szemle* 2004/2. 215-229.
- Inántszy-Papp Judit (2010): Megosztás és társas kapcsolatok gyermekkorban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 2010/1. 85-102.
- Kron, F.(1997): *Pedagógia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Láng András (2008): A kötődésemélet alkalmazhatósága a nevelési-oktatási folyamatban. *Képzés és Gyakorlat* 2008/1. 16-28.
- Main, M., Solomon, J. (1986): Discovery of a disorganized/disoriented attachment pattern. In: Brazelton, M.W. (ed.): *Affective development in infancy*. Norwood, N J, Ablex, 95-124.
- Mérei Ferenc, V. Binét Ágnes (1970/1993): *Gyermeklélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy József (1997): Kötődési háló és nevelés. *Iskolakultúra* 1997/9. 61-71.
- Nagy József (2000): *XXI. század és nevelés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- N. Kollár Katalin, Szabó Éva (szerk.) (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Óvodai Nevelés Országos Alapprogram. 137/1996. (VIII. 28.) Kormányrendelet.
- Ranschburg Jenő. (2003): *Az én és a másik*. OKKER Kiadó, Budapest.
- Raffai Jenő (1997): Anya – magzat kapcsolatanalízis. In: Hidas György (szerk.): *A megtermékenyítéstől a társadalomig*. Dinasztia Kiadó, Budapest. 75-80.
- Raffai Jenő (2000): *Megfogantam, tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben*. Press Publica Kiadó, Budapest.
- Rogers, C.R. (1983): A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In: Balogh László, Tóth László (szerk.) (2000): *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből II*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223-236.
- Rutter, M (1989): Attachment és társas kapcsolatok fejlődése. *Pszichológia* 1989/3. 407-435.
- Stocker Andrea, Hargitai Rita (2007): Az anya – magzat kötődés narratív pszichológiai vizsgálata. *Pszichológia* 2007/3. 239-259.

- Trencsényi László (1988): *Pedagógusszerepek az általános iskolában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vajda Zsuzsanna (1999): *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Vajda Zsuzsanna, Kósa Éva (szerk.) (2005): *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vekerdy Tamás (2001): *Gyerekek, óvodák, iskolák*. Saxum Kft.
- Zajonc, R. (2003): *Érzelmek a társas kapcsolatokban és megismerésben*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Zilberstein, K. (2006): Clarifying Core Characteristics of Attachment Disorders: A Review of Current Research and Theory. *American Journal of Orthopsychiatry* 76. 55-64.
- Zsolnai Anikó (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. *Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych.* No. 29. Szeged, 165-180.
- Zsolnai Anikó (1989): A gyermekkori kötődések vizsgálatának lehetőségei. *Pedagógiai Szemle* 1989/ 5. 430-437.
- Zsolnai Anikó (2001): *Kötődés és nevelés* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Zsubrits Attila (2007): A gyermekkori kötődések motívumai. *Új Pedagógiai Szemle* 2007/ 7 8. 16-23.
- Zsubrits Attila (2008): Factors affecting the global social network of children in children's homes. International Conference for Theory and Practice in Education. Fürstenfeld.
- Zsubrits Attila (2011a): *A gyermekkor kötődései*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron.
- Zsubrits Attila (2011b): Az érem két oldala: gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelőik kapcsolatának összetevői. *Új Pedagógiai Szemle* 61. 55-68.